Олександр Киричок

ПОЛІТИЧНІ АТРИБУТИ КИЄВОРУСЬКОЇ ПИСЕМНОСТІ

У межах філософії поняття *письма* часто вживають не в тому розумінні що в історії чи лінгвістиці. Ним позначають не "додатковий до звукового мовлення засіб спілкування" [5, 56], а функцію "розрізняння" як глибинну умову людського досвіду та пізнання взагалі. Вперше такий підхід був започаткований Р. Бартом, який заявив, що "Майбутнє завдання семіотики – не стільки скласти словники об'єктів, скільки перевідкрити артикуляції, котрі людина нав'язує реальності" [11, 57]. Р. Барт припускав, що "семіологія і таксономія, незважаючи на те, що вони ще не народилися, можливо, будуть об'єднані у нову науку, названу артрологією, науку про розрізняння (apportionment)" [11, 57]. Найповніше реалізувати цей проект вдалося Ж. Деріда [3], котрий витлумачив *письмо* як глибинну людську здатність до "розрізняння" ("différance"), відносно якої мовлення і *писемність,* у вигляді нанесених на якийсь матеріал знаків, виступають як два окремих і рівноправних образи цього розчленування, його артикульованих фіксацій. У межах лінгвістики навіть аргументувалась теза про те, що письмо передує мовленню. На думку Ф. Хаусхолдера, "мова є виконанням письма, а не навпаки" [12, 253].

Аргументи Ж. Деріда про витіснення письма на периферію західної культури, про його вторинність щодо мовлення частково ґрунтовані на платонівсько-арістотелівських інтерпретаціях писемності, згідно з якими вона "шкодить пам'яті" є штучною і безособовою (Pl. Phaedr 274b-278e), є всього лише "знаками знаків", на відміну від живого мовлення – "знаків душі" (Ar. De Interp. 16 a 5). Проте, покладати політичний вимір людського буття, перетворювати людину в "політичну істоту" ("ζῷον πολιτικόν") покликані і писемність і мовлення (Pol. 1253a 9-18). Писемність, за допомогою якої фіксують політичний устрій ("πολιτεία") у вигляді законів полісу, викарбуваних на кам'яних брилах агори, і мовлення, за допомогою якого на тій же агорі дану диспозицію обговорюють і затверджують (цей процес, власне, і позначався грецьким терміном "πολιτικά").

У середньовічному, в тім числі й києворуському соціумі, де політичний устрій та ієрархія стає в стократ важливішими ніж їх діалогічне утвердження, писемність вочевидь відновлює свої права. Адже вона здатна більш чітко закріпити і утвердити певний політичний устрій, легалізувати і усталити політичні розподіли і диспозиції, зрештою, замінити живу і безпосередню участь влади її представництвом, конче необхідним у межах великих державних утворень, подібних Київської Русі.

Це, звісно, не означає, що усне мовлення ("словесність") відходить на задній план. Воно, безумовно, осмислюється як Боже обдарування, як сутнісна ознака людини, що відрізняє її від тварини [2, 5-6], і продовжує функціонувати у різних політичних практиках на зразок віче, чи дружинних нарад. Проте у терміна "словесність" з'являються своєрідні політичні інтонації. Словосполуки "словесне стадо" чи "словесні вівці" викривають патерналістський присмак політичного та власне й "словесність" тут указує не стільки на "мовлення" чи "красномовність", скільки на "духовність" як умову людської богоподібності і спасіння. Для позначення красномовства вводять додатковий термін "рѣчивость": "Моужь рѣчивь... сильнь сы сь книгах" (Дії, 18: 24), – сказано про Аполоса із Александрії у відомому Кристинопольському апостолі XII ст. [13, 44]. Влада князів чи єпископів, яких Іларіон називає "паст`си словесьниыхъ овьць Христовъ" [4, 78], освячена іншими принципами, ніж публічно обговореною угодою. Можна навіть стверджувати, що "словесність" людського "стада" не означає тут право політичного голосу, адже образ ягняти не лише міфічними кодами пов'язаний з мовою (як відомо, Гермес у грецьких міфах не тільки тлумачить знаки, що посилають боги людям, але й опікується чабанами, й інколи подібно Христу зображується з ягням на руках (Гермес-Кріофор); він також вважається таким, що подарував людям писемність), але й є прототипом смирення, покори і *безмовної* жертви. "Він гноблений був та понижуваний, – написано у "Книзі пророка Ісаї", – але вуст Своїх не відкривав. Як ягня був впроваджений Він на заколення, як овечка перед стрижіями своїми мовчить, так і Він не відкривав своїх уст..." (Іс. 53: 7).

Мовчання стає чеснотою, а от письмо і читання, втілене в імперативі “испытаитє книгы ко вы мьнитє въинхъ имѣти живота вѣчьнааго” [6, арк. 15] – перетворюються в один із чільних принципів києворуської, як власне і всієї середньовічної культури.

Такий устрій політичного мислення звісно ж мав реактуалізувати осмислення сакральної природи “магічного” ремесла писемності, подібного до створення Святого Письма. Писемність вважалась наданою людині Богом: “Вса кы кнїгы бо҃дх҃новенны” [13, 251] (2 Тм. 3:16), і ця божественність додатково підкріплювала ідеологічне утвердження та сакралізацію інститутів князівської влади та києворуської держави. Проте не будь-яка писемність мала атрибут сакральності, а лише та, що натхненна Святим Духом. Ось як написано про це у Кристинопольскому Апостолі: “Єпистолиꙗ наша вы ѥсте напсана въ срдцихъ нишихъ. знаѥма и почитаѥма всѣми чл҃вкы. ꙗвлꙗюще сѧ . ꙗко ѥсте єпистолиꙗ Хва. слоужьствована нами. и напсана не чьрнілъмь. нъ дхъмь ба жива. и не на скрижальхъ камѧнахъ. нъ на скрижальхъ срдцѣ плътѧ нъ. Нъ дѣꙗниѥ же таково имамъ Хсъмь къ бо҃у. не ꙗко ѿ себе довълъ ни ѥсмъ помыслити что. ꙗко ѿ себе. нъ довълъ нашь ѿ Ба. иже и оудовъли насъ словужителꙗ новоу завѣтоу. не писмени. нъ дхоу писмѧ бо оумьрщвѧѥть. а дхъ живить” [1, арк. 176-176зв.] (2 Кор. 3: 6).

Святе Письмо та інші тексти виявлялись найпершими порадниками у політичних справах. Володимир Мономах, змушений відмовити на ультимативну пропозицію родичів йти в похід на Володаря і Василька Ростиславичів (“выженемъ Ростиславича·и волость ихъ ѿимеѥ иже ли не поидеши с нами то мы собѣ будеѣ, а ты собѣ” [7, 279]), найперше бере до рук “Псалтир”, щоб відшукати в ньому пораду і заспокоєння: “...вземъ Псалтырю в печали разгнухъ ꙗ” [7, 279].

Не маючи визначеного реципієнта, писемність претендувала на універсальні істини, реалізуючи таким чином “владу всезагальності” [8, 86], котра легко трансформувалась у політичну владу. Можливо, саме тому Мономах, адресував своє “Повчання” “дѣти мои или инъ кто” [7, 279], себто не вказав чіткого адресата послання. Писемність як певний дискурс сама ставала “владою, якою намагаються заволодіти” [9, 52].

Редагування і коментар писемних текстів часто виступали актами, спрямованими на обмеження дискурсу, а не ініціацію обговорення. До сьогодні численні юридичні коментарі, що вражають своєю банальністю, насправді покликані не розтлумачити сенс написаних законів чи стимулювати трактування, а навпаки узурпувати політичне право на інтерпретацію, загнати його в береги "офіційного коментаря". "Руська правда" – кодекс законів Київської Русі вочевидь також формувалась великою мірою за принципом доповнення і офіційного коментаря до вже існуючого юридичного ядра – зводу 18 статей, що регулювали політичне життя давньоруських людей у VIII–IX ст. спочатку, найімовірніше, як усна традиція, а з XI ст. як писемний кодекс. Нові редакції цього кодексу, здійснені з ініціативи синів Ярослава Мудрого ("Правда Ярославичів"), Володимира Мономаха чи його сина Мстислава, найвірогідніше, формувалися на основі принципу доповнення або коментаря. Наприклад, у другій редакції "Руської правди" (за С. В. Юшковим [10]), таліон (кревна помста) за вбивство замінюється на грошовий викуп, однак перша стаття першої редакції Ярослава, що узаконювала таку помсту, відтворюється дослівно, а до неї лише додано наступний коментар: "[П]о Ярославѣ же пакы совокупишас(ѧ) с(ы)н(о)вѣ єго: Изѧ славъ, С(вѧ)тославъ, Всеволодъ и мужи ихъ: Коснѧ чко, Перенигъ, Никифоръ и ѿложиша оубьєньє за голову, кунами сѧ выкупѧть, а ино все, ꙗкоже Ярославъ судилъ, такои (с(ы)н(о)ви его оуставиша" (II Б, 1). У такому ж вигляді ця стаття відтворюється і в четвертій редакції.

У перекладених на слов'янську мову "Правилах Святих соборів" навіть існували спеціальні норми догматизації писемних текстів, а також правила обмеження їхньої інтерпретацій та категорій людей, котрим таке право надавалося. Насамперед це стосувалось текстів, пов'язаних з діяльністю апостолів. Правила шостого собору засудили текст так званих "Апостольських постанов", укладених нібито Климентом Александрійським через те, що в них "ѿ иновѣрны҆х на врѣ҇ цр҃кви… наоучена быша, бл҃голѣпотнꙋю доротꙋ Бж҃ствьныхъ повелѣніи намъ ѡмрачеша" (цитується за перекладом "Номоканону в XIV титулах" початку

XVI ст.: РГБ, ф. 304.I, № 207, арк. 50зв.). Існувала також постанова про те, що нікому не дозволяється "преображати правй ли ѿмѣтати. ли другаѧ чресї прѣ реченаꙗ примати правила" (арк. 51зв.). За зміну або редагування того чи іншого правила собор присуджував те покарання, яке пропонувало якраз перекручене чи редаговане правило. Учасники цього ж собору досить своєрідно витлумачили біблійну тезу "испытаитє книгы", вказавши, що їх треба досліджувати так, щоб не було "никакоего дасказꙋю. Нї акі истиніи свѣтилници и оучитель своїми на писании прѣложиша" (арк. 57). Таким чином у Київській Русі, як і в інших культурах доби Середньовіччя, обмежувалась інтерпретативна активність церковних діячів щодо визнаних і узаконених писемних текстів, а мирянам взагалі було заборонено тлумачити і проповідувати будь-що, як це вимагало 64 правило того ж шостого собору: "Не подобаѥ прѣдь людми простіими. оучительнааго слова пѡвигноу или оучити" (арк. 67зв.). Писемність була покликана не стільки розвивати церковні чи то світські правила, скільки міцно утверджувати їх як непорушні канони.

Отже, підсумовуючи вищесказане, ми можемо зробити висновок, що києворуська писемність була, з одного боку, регламентованою тодішніми політичними порядками, а з іншого володіла певними політичними атрибутами та інтенціями, що самі по собі покладали політичні смисли і перетворювали її у дієву політичну реальність.

Примітки

1. Львівський історичний музей, рук. № 39. Апостол Кристинопольський (XII ст.) [рукопис], 291 арк.

2. *Бонрдар С. В.* Мовний, писемний та священноісторичний ексклюзивізм Русі // Несторівські студії: 1020 років Хрещення Русі: нові дослідження. – К. : НКПІКЗ, 2009. – С. 4-19.

3. *Деррида Ж.* О граматологии. – М. : Ad Marginem. 2000. – 511 с.

4. *Иларион.* Слово о законе и благодати. – М. : "Столица, Скрипторий", 1994. – 146 с.

5. *Истрин В. А.* Возникновение и развитие письма. – М. : Наука, 1965. – 600 с.

6. РНБ, Остромирове Євангеліє 1056–1057 рр. [рукопис], 294 арк.

7. Повчання Володимира Мономаха // Давньоруські любомудри / В. Горський, О. Вдовина, Ю. Завгородній, О. Киричок. – К. : Вид. дім “КМ Академія”, 2004. – С. 278-285.

8. *Пролеєв С. В.* Метафізика влади. – К. : Наукова думка, 2005. – 324 с.

9. *Фуко М.* Порядок дискурса // Воля к истине: по ту сторону знания власти и сексуальности. Работы разных лет / Пер. с франц. – М. : Касталь, 1996. – С. 49-95.

10. *Юшков С. В.* Руська Правда: Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій. – К. : УАН, 1935. – 193 с.

11. *Barthes R.* Elements of Semiology. – New York: Hill and Wang, 1986. – 111 c.

12. *Householder F. W.* Linguistic Speculations. – Campbridge : Campbridge University Press, 2011. – 368 p.

13. *Kałużniack A.* Actus epistolaeque apostolorum palaeoslovenice ad fidem codicis christinopolitani saeculo XII°scripri. – Vindobonae : Apud caeoli geroldi filium, 1896. – 411 p.